Beytulhikme Int J Phil 16 ( 2 ) 2026
Doi: 10.29228/beytulhikme.94672
Research Article: 569-600

# İbn Zür'a'nın Günümüze Ulaşan Mantık Kitaplarının Yazarının Kimliğine İlişkin Modern Dönemde İleri Sürülen Farklı İddialar ve Bir Tespit Denemesi

## *Different Claims Asserted in the Modern Era Regarding the Identity of the Author of Ibn Zur'a's Extant Books on Logic and an Attempt at Identification*

ALİ TEKİN
*Yalova University*

Received: 13.04.2026 | Accepted: 19.06.2026

**Abstract:** The purpose of this article is to demonstrate that the books attributed to Ibn Zur'a (d. 398/108) in the biographical and bio-bibliographical books (*ṭabaqāt*) have survived to the present day, and to prove that Ibn Zur'a is indeed the author of these texts, which are extant in various manuscripts. Since the early 1950s, divergent views have been advanced regarding these texts. This controversy stems from the absence of the author's name in most manuscript copies, as well as the parallels drawn between the introductory sections of Abū al-Faraj Ibn al-Ṭayyib's (d. ö. 435/1044) long commentaries on the *Isagoge* and *Categories* and the introductions to Ibn Zur'a's own works on the same two subjects from among his five books. Although Thomson had previously made a brief assessment, it was Stern who initiated the debate surrounding these texts. Gutas referred to the texts indirectly; Badawī and Gyekye attributed them to Abū al-Faraj Ibn al-Ṭayyib; whereas Dānishpazhūh criticized Stern, Badawī, and Gyekye, argued instead that the texts belong to Ibn Zur'a. Jihāmī and al-'Ajam edited and published three of these texts based on three manuscripts, without addressing the debates concerning their authorship. Hasnawi has reopened the debate over authorship. Nonetheless, in the subsequent period, Lameer and Daiber continued to attribute the texts to Abū al-Faraj Ibn al-Ṭayyib, overlooking both the manuscript notes and the studies of Dānishpazhūh and the editors, which led to persistent misconceptions regarding the identity of the author.

**Keywords**: Logic, Ibn Zur'a, philological-historical method, authorship problem, Abū al-Faraj Ibn al-Ṭayyib.

✉ Ali Tekin
Yalova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
77200, Yalova, Türkiye | aliutekin@gmail.com

## Giriş

Felsefe tarihi ve doğal olarak mantık çalışmalarında asıl olan, ilgili konunun sistematik incelemesidir. Filozoflar tarih içerisinde felsefî ve mantıksal sorunlara ilişkin araştırma yapmış ve bunları yazıya geçirmişlerdir. Yüzlerce yıllık birikim yazılı eserler sayesinde sonraki kuşaklara ulaşabilmiştir. Ancak farklı birçok sebeple özellikle de antik çağ ve orta çağda telif edilen eserler bazen ya tümüyle kaybolmuş bazen de yanlışlıkla farklı kişilere nispet edilebilmiştir. Elyazısı ile istinsah edilerek çoğaltıldıkları ve farklı nüshalar halinde farklı coğrafyalara taşındıkları için bu eserlerin muhafazasında zorlukların yaşanabildiği görülmektedir. Bazı eserlerin tümüyle kaybolduğu, bazılarının ise belli bazı eksikliklerle birlikte günümüze ulaşabildiği de malumdur. Tabakât kitapları İslam dünyasında klasik dönemde ortaya konulmuş çalışmaların tarihleri hakkında bu anlamda bizim için kıymetli veriler sunabilmektedir. Zira kadim dönemlerde yaşamış birçok bilim insanının ve filozofun hayatı ve çalışmaları ile ilgili önemli bilgiler içermektedirler. Bahsi geçen zorluklar nedeniyle günümüzde klasik dönemde yazılmış eserlerin yeniden yayımlanması, yazarlarının tespit edilmesi ve türlerinin belirlenmesi yönündeki çalışmalar bu alanların tarihine yönelik iken problematik inceleme için zemin oluşturmaktadır. Orhan Sadeddin'in (ö. 1964) de "lisânî-tarihî usul" kavramıyla ifade ettiği felsefe tarihi ve -ekleyerek söylersek- onun yöntemi olan mantık tarihine ilişkin çalışmalarda usulün bu yönü tarih çalışmalarının ilk basamağını teşkil etmektedir. (Sadeddin, 1930, 13-14).

Son birkaç asırdır lisânî-tarihî usul kapsamındaki çalışmalar gittikçe daha fazla önem ve yaygınlık kazanmıştır. Modern dönemde klasik dönemle ilgili bu usulle yapılan araştırmalar farklı kurumlarda icra edilmeye devam etmektedir. Aynı tarz çalışmalar İslam bilim ve düşünce tarihi için de yapılmaktadır. Böylesi tarihî araştırmalar sayesinde yazma halinde ve tarihin derinliklerinde kalmış klasik metinler gün yüzüne çıkarılmakta ve birçok kişinin hizmetine sunulmaktadır. Ancak bu alanın da kendine özgü farklı zorlukları olduğu teslim edilmelidir. İlgili zorlukların başında dünyanın farklı coğrafyalarında bulunan farklı nüshaları tespit edip edinebilmek, bunlar arasında karşılaştırma yaparak sıhhatli metinler ortaya koyabilmek, eksik kısımlarını anlamlandırabilmek ve bazen de yazarını tespit edebilmektir. Kanaatimizce mantık ve felsefe yapmak açısından önemli olan, bir

metnin yazarının kimliğinden de ziyade içeriğidir. Ancak tarih çalışmaları açısından ilk basamağın da tamamlanması ve buna uygun olarak yazarının tespit edilmesi gerekmektedir. Özellikle de tarih içerisinde nüshalarda müellif isimlerinin yer aldığı kısımların kayıp ya da tahrif olabilmesi yahut sonradan eserlerin yanlışlıkla başka müelliflere nispet edilebilmesi gibi sebeplerle bir eserin kime ait olduğunu tespit etmek güçleşebilmektedir.

Bu makalede İslam mantık tarihinin önemli isimlerinden biri olan İbn Zür'a'nın mantık alanında yazdığı metinlere ilişkin olarak 1952'den bu yana bahsettiğimiz usul bağlamında yapılan çalışmalar ele alınacak, bu metinlerin içeriğinin bilinmediği, günümüze ulaşmadığı, yazarının aslında Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib (ö. 435/1044) olduğu gibi kanaatimizce aslında yanlış ama yaygın olan iddialar tasvir edilecek, ardından metinlerin İbn Zür'a'ya ait olduğu yönünde görüş beyan eden araştırmacıların çalışmaları ve iddiaları ortaya konulacak ve farklı kanıtlarla da desteklenerek eserlerin İbn Zür'a'ya ait olduğu kanıtlanmaya çalışılacaktır. Çalışmanın amacı ilgili eserlerin kime ait olduğuna yönelik belirsizlikleri izale etmek, Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib yönündeki yanılgıların sebeplerinin açıklayabilmek ve İbn Zür'a mantığı üzerine ileride yapılacak muhtemel çalışmalar açısından ilk basamağın belirginleşmesine katkıda bulunmaktır. Bu anlamda öncelikle tabakât kitaplarından hareketle İbn Zür'a'nın mantıkçılığı ve bu alanda yaptığı çalışmaları görmek uygun olacaktır.[1]

## 1. Bir Mantıkçı Olarak İbn Zür'a ve Mantık Çalışmaları

Ebû 'Alî 'Îsâ b. İshâk b. Zür'a b. Markus b. Zür'a b. Yûhannâ en-Nasrânî el-Mantıkî el-Bağdâdî (d. 331/943-ö. 398/108) Fârâbî'nin öğrencisi Yahyâ b. Adî'den (ö. 364/975) mantık ve felsefe okumuş, mütekaddimînin ve Bağdat Meşşâî Okulu'nun önde gelen temsilcilerinden biridir (İbn Ebî Usaybia, trs, s. 318; İbnü'n-Nedîm, s. 850-1; İbnü'l-Kıftî, 2005, 187). İsminin sonundaki nisbelerden "en-Nasrânî" dinî mensubiyetine yani Hristiyan olduğuna delalet ederken "el-Bâğdâdî" Bağdatlı olduğuna, "el-Mantıkî" ise

[1] 28 Haziran 2026 tarihinde Teymour Morel'in aynı meseleyi tartıştığı önemli bir makalesinden haberdar oldum. Morel makalesinde metinlerin yazarının kim olabileceği meselesini ele almış, belirsizliklerin devam ettiğini belirtmiş, metinlerin belki Süryaniceden tercüme bile olabileceğini ileri sürmüş ve metinler üzerine yakın gelecekte kapsamlı bir çalışma yapacağını söylemiştir. Son anda fark ettiğim bu metni yayınlanmadan önce makaleme ekleme imkânı verdikleri için *Beytulhikme*'nin editörlerine teşekkür ederim. İlgili çalışma için bkz. (Morel, 2023-2024, ss. 357-375).

Beytulhikme An International Journal of Philosophy

mantıkçılığına delalet etmektedir. Onu Beyhâkî (ö. 565/1169) "mantıkçı bir bilge/filozof ve kâmil bir mantıkçı" (*kâne hakîmen mantıkiyyen ve mantıkiyyen kâmilen*) (Beyhâkî, 2021, 25) ve Şehrezûrî (ö. 687/1288) "kâmil bir mantıkçı bilge/filozof" (*kâne hakîmen mantıkiyyen kâmilen*) şeklinde nitelemektedir (Şehrezûrî, 2015, 834-5). Sicistânî (ö. 391/1001[?]) ve yine Şehrezûrî ondan Bilge Aristoteles'in (ö. MÖ 322) kitaplarını nakilde kendisinden razı olunan son kişi olarak bahseder (Sicistânî, 1974, 333; Şehrezûrî, 2015, 834). Görüldüğü üzere İbn Zür'a mantıkçılığı ile öne çıkmış bir filozoftur.

İbn Zür'a mantık alanında telif ve tercüme türünde çalışmalar yapmıştır. Tabakât yazarları bazı küçük ifade farklılıkları ile birlikte aynı kitapları şöyle zikretmektedir: (i) İbn Ebî Useybia: (i.i) Telif: 1) *Kitâbu Agrâzi Kütübi Aristûtâlîs el-Mantıkiyye* (*Aristoteles'in Mantık Kitaplarının Amaçları Kitabı*), 2) *Makâle fî Me'ânî Kitâbi Îsâgûcî* (*İsagoci Kitabı'nın Anlamları Hakkında Makale*) (İbn Ebî Usaybia, trs., 319). (ii) İbnü'n-Nedîm: (ii.i) Telif: 1) *Kitâbu Agrâzi Kütübi Aristûtâlîs el-Mantıkiyye, makâle* (*Aristoteles'in Mantık Kitaplarının Amaçları Kitabı, bir makaledir*), 2) *Kitâbu Me'ânî Îsâgûcî*, *makâle* (*İsagoci'nin Anlamları Kitabı, bir makaledir*). (ii.ii) Tercüme: *Kitâbu Sûfistîkâ en-Nass li-Aristûtâlîs* (*Safsata Kitabı Aristoteles'iin Metni*) (İbnü'n-Nedîm, 2019, s. 851).[2] (iii) İbnü'l-Kıftî: (iii.i) Telif: *Kitâbu Agrâzi Kütübi Aristûtâlîs el-Mantıkiyye* (*Aristoteles'in Mantık Kitaplarının Amaçları Kitabı*), *Kitâbu Me'ânî Îsâgûcî, makâle* (*İsagoci'nin Anlamları Kitabı, bir makaledir*). (iii.ii) Tercüme: *Kitâbu Sûfistîkâ en-Nass li-Aristûtâlîs* (*Safsata Kitabı Aristoteles'in Metni*) (İbnü'l-Kıftî, 2005, s. 188). Görüldüğü gibi telif ilk kitabın adı her üç eserde aynı şekilde geçmekte, sadece İbnü'n-Nedîm'de eser adından sonra *makâle* ifadesi ilave edilmektedir. İkinci kitabın adı İbnü'n-Nedîm ve İbnü'l-Kıftî'de *Kitâbu Me'ânî Îsâgûcî* şeklinde aynı şekilde geçmekte, İbn Ebî 'Usaybia'da ise *Makâle fî Me'ânî Kitâbi Îsâgûcî* şeklinde, ilk kısımda *Kitâb* yerine *Makâle* kullanılarak ve *Îsâgûcî*'nin başına *Kitâb* kelimesi eklenerek ifade

[2] Kitabın adı neşirlerde *Kitâbu Sûfistîkâ el-Fass li-Aristûtâlîs* şeklinde geçmektedir. Burada *el-Fass* ifadesi yerine anlamca daha uygun olduğunu düşünerek *en-Nass* ifadesini tercih ettik. Nitekim aynı eserin adı İbnü'l-Kıftî'de *Kitâbu Sûfistîkâ en-Nass li-Aristûtâlîs* şeklindedir ve görüldüğü gibi *el-Fass* yerine *en-Nass* ifadesi kullanılmıştır. İbnü'n-Nedîm'in eserlerinin neşirleri için bkz. Muhammed b. İshak en-Nedîm, *el-Fihrist*, trc. Ramazan Şeşen, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019, 851; *el-Fihrist li-İbni'n-Nedîm*, nşr. (?), Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, trs, 370; *Kitâbu'l-Fihrist li'n-Nedîm*, nşr. Muhammed Rıza Tecedddüd, Tahran: Müessese-i İntişarat-ı Emir Kebir, 1366, 323. Eserin İbnü'l-Kıftî'deki adı için bkz. İbnü'l-Kıftî, *İhbâru'l-'Ulemâ bi-Ahbâri'l-hukemâ*, thk. İbrahim Şemsüddin, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2005, s. 187.

edilmektedir. Tercümenin adı ise her üç eserde de aynıdır. Adından hareketle *Kitâbu Agrâzi Kütübi Aristûtâlîs el-Mantıkiyye*'de (*Aristoteles'in Mantık Kitaplarının Amaçları Kitabı*) İbn Zür'a'nın Aristoteles'in İslam dünyasında kabul edilen sekiz kitabının tamamını yorumladığı anlaşılabilmekte, klasik kaynaklarda eserin içeriği ve hangi kitapları içerdiğine dair bilgi verilmemektedir. Günümüze ulaşan metinler esas alınacak olursa bu eserde İbn Zür'a'nın Aristoteles'in mantıkla ilgili ilk dört kitabını yani *Kategoriler*, *Yorum Üzerine*, *Birinci Analitikler* ve *İkinci Analitikler*'i yorumladığı söylenebilir. Tabakât kitaplarında adı geçen ve günümüze de ulaşan diğer eser ise İbnü'n-Nedîm ve İbnü'l-Kıftî'de geçtiği haliyle *Kitâbu Me'ânî Îsâgûcî*'dir (*İsagoci'nin Anlamları Kitabı*). İbn Zür'a Porphyrius'un (ö. 305) *Eisagôgê* adlı eserini mantığın bölümlerinden biri olarak görmektedir. Nitekim eserinin başında şöyle demektedir:

> Özelliğine gelince, giriş olmasıdır. Zira ondaki amaç *Kategoriler* ve mantık sanatındakilerin anlaşılmasını kolaylaştıran şeyleri bize öğretmektir. Öyleyse o [yani *Eisagôgê*] ona [yani mantık sanatına] *Giriş*'tir (*el-Medhal*). Mertebesine gelince *Kategoriler*'den önce okunması gerekir. Zira giriştir ve ondaki zor şeyleri kolaylaştırıcıdır. Kurucusuna (*vâzi'*) gelince Porphyrius'tur. Bu sözündeki tarzdan (*namat*) ve güvenilir yorumcuların tanıklığından [açıktır]. Hangi bilimden olduğuna gelince, o mantıktandır. Zira mantıksal sanatlara giriştir (Rieu, 1894, s. 492).[3]

## 2. Cîrâr Cîhâmî ve Refîk el-'Acem'in Yayımladıkları *Mantıku İbn Zür'a* Başlıklı Kitap ve Muhakkiklerin Çalışma Tarzı Üzerine

Modern dönemde filozofun hayatı, bazı yapıtları ve özellikle din alanındaki eserleri üzerine birtakım çalışmalar yapılmış (bkz. Thomson, 1952, ss. 1-119; Cucarella, 2024, ss. 169-187; Halîfât, 1999, ss. 476-7; Bonadeo, 2011, s. 536), mantıkçılığı ise çok az çalışılmıştır. En önemli çalışma İbn Zür'a'nın beş mantık kitabından üçü olup Aristoteles'in *Yorum Üzerine* (*Önermeler*, *Kitâbu'l-'İbâre*), *Birinci Analitikler* (*Kitâbu'l-Kıyâs*) ve *İkinci Analitikler* (*Kitâbu'l-Burhân*) adlı eserleri üzerine telif ettiği metinlerin Cîrâr Cîhâmî ve Refîk el-'Acem tarafından yapılan tenkitli neşridir (İbn Zür'a, 1994a, 1994b, 1994c). Metinleri neşreden araştırmacılar kitabın başına kısa bir inceleme

[3] Yazmanın ilgili sayfası katalogda verilmiştir. Çeviri buradaki metinden yapılmıştır, bkz. Charles Rieu, *Supplement to the Catalogue of the Arabic Manuscripts in the British Museum*, London: Gilbert and Rivington, LD., St. John's House, Clerkenwell, E.C., 1894.

yazısı da eklemişlerdir (Cîhâmî ve el-'Acem, 1994, ss. 5-15). Filozofun bu metinleri üzerine bilebildiğimiz kadarıyla İngilizcede çalışma yokken (Lameer, 1996, s. 95-6)[4] Türkçede sadece *Kitâbu'l-Kıyâs* üzerine tek bir çalışma yapılmıştır (Tekin, 2020, ss. 109-31).

Cîhâmî ve el-'Acem'in yaptıkları neşir ve yazdıkları giriş yazısı gerçekten çok önemlidir. Sadece metinlerin neşredilip alanda çalışanların istifadesine sunulması dahi teşekkürü hak etmektedir. Metinlerin 1994'te neşredildiği ve o zamandan bu yana metinler üzerine hala çalışma yapılmadığı da göz önünde bulundurulduğunda bu yayının ne kadar takdire şayan olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Cîhâmî ve el-'Acem yazdıkları "Çözümlemeli Giriş"i (*mukaddime tahlîliyye*) dört ana başlığa ayırmışlardır. "İbn Züra'nın Fikrî Hayatı" şeklindeki birinci başlıkta filozofun doğumu ve eğitimi, mütercimliği, müellifliği ve hakkında söylenen sözler, "Mantık Meselelerini Araştırma Yöntemi" şeklindeki ikinci başlıkta filozofun metinlerin başında "amaç" ve "yarar"a dair yaptığı açıklamalar, metinlerde çıkarımsal, çözümlemeli tümevarımsal ve telifçi yöntem kullanışı, "Yazmaların Genel Vasfı" şeklindeki üçüncü başlıkta tahkikte esas alınan üç yazmanın özellikleri ve "Yazmaları Tahkikte Yöntemimiz" şeklindeki dördüncü başlıkta ise metinlerde kullanılan bölümleme, metinlerin düzenlenmesi, yazmalar arasındaki farklılıklar ve eklenen fihrist ele alınmaktadır (Cîhâmî ve el-'Acem, 1994, ss. 5-15). Nâşirler giriş yazılarını görevlerini tam bir dikkatle yerine getirmiş olmanın kendileri için yeterli olacağını ifade ederek bitirmektedirler (Cîhâmî ve el-'Acem, 1994, s. 15). İlgili giriş yazısında çok yararlı bilgiler bulunmakla birlikte birtakım eksiklikler de söz konusudur. Bu eksikliklere dikkat çekmekten kastımız çalışmayı eleştirmek değil, bilakis yapılan çalışmaya mütevazi de olsa katkı sağlamak ve İbn Zür'a'nın metinlerine yönelik ileride yapılması mümkün çalışmalar için bir zemin oluşturmaktır.

Nâşirlerin giriş yazısındaki en büyük eksiklik "Müellif/Yazar İbn Zür'a" şeklinde açtıkları başlıkta filozofun dinî alanda kaleme aldığı beş eserden ve *Îsâgûcî* çalışmasından bahsetmeleri, ancak kendi neşrettikleri üç

[4] Lameer Gutas'ın kitap bölümünün 45. sayfasını değerlendirirken bu metinler üzerine neşir ya da inceleme türünde herhangi bir çalışma yapılmadığını belirtmektedir. Bununla birlikte ileride de tartışılacağı üzere kendisi bu metinleri İbn Zür'a'ya değil Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'e nispet etmiş ve bu nedenle olsa gerek kendi yazısından 2 yıl önce Cîhâmî ve el-'Acem tarafından yayınlanan *Mantıku İbn Zür'a* adlı eseri göremeemiştir. Halbuki neşredilen eser kendisinin Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'e nispet ettiği beş mantık metninden üçüdür.

metne değinmemeleridir. Filozofun müellifliği hakkında müstakil bir başlık açılıp özellikle de mantık alanındaki yazarlığına vurgu yapılmasına rağmen neşredilen metinler hakkında bilgi verilmemesi eksikliktir (bkz. Cîhâmî ve el-'Acem, 1994, s. 6). Yazının sonuna doğru yazmaların tanıtıldığı yerde neşredilen metinlerle ilgili biçimsel bazı bilgiler verilmekte ancak metinlerin tabakât kitaplarında nasıl geçtiği, orijinal adlarının ne olduğu gibi temel hususlardan bahsedilmemektedir. (Cîhâmî ve el-'Acem, 1994, s. 12-4).

Filozofun din alanındaki eserleri zikredilirken herhangi bir kaynağa atıf yapılmamakta, *Îsâgûcî* çalışmasından bahsedilirken tek bir kaynak verilmekte, tabakât kitapları kaynak gösterilmemektedir (Cîhâmî ve el-'Acem, 1994, s. 6). Ayrıca *Kategoriler* kitabından hiç bahsedilmediği de belirtilmelidir. Nâşirler "Mütercim İbn Zür'a" başlıklı kısımda filozofun *Safsata* çevirisinin adını *"Kitâbu'l-Mugâlitât" ev es-Safsata* şeklinde ifade etmişler (Cîhâmî ve el-'Acem, 1994, s. 6), bunun için kaynak göstermemişlerdir. Halbuki yukarıda da belirtildiği üzere eserin adı kaynaklarda *Kitâbu Sûfistîkâ en-Nass li-Aristûtâlîs* şeklinde geçmektedir. Cîhâmî ve el-'Acem İbn Zür'a'nın mantık meselelerini ele alırken "tümevarımsal" bir yöntem kullandığını ısrarla dile getirmekte, kendileri filozofun mantık kitaplarını nasıl bölümleyip düzenlediğine ilişkin açıklamalar yaparken sadece *Yorum Üzerine* ve *Birinci Analitikler*'den örnek vermekte, bahsettikleri hususiyetler *İkinci Analitikler*'de olmamasına rağmen bunları metinlerin tümüne şamil kılmaktadırlar (Cîhâmî ve el-'Acem, 1994, s. 9-10). Kaldı ki klasik mantıkta üç akılyürütme biçiminden kesinlik ifade edenin kıyas olduğu, tümevarımın ise zan ifade ettiği yaygın bir bilgidir. Dolayısıyla filozofu tümevarım kullandığını ısrarla söyleyerek olumlamak tutarlı gözükmemektedir. Nâşirler filozofun telifte Aristoteles'i takip ettiğini söylemelerine rağmen (Cîhâmî ve el-'Acem, 1994, s. 9) örneğin *İkinci Analitikler*'i kendileri fasıllara ayırmakta ve İbn Zür'a mesela birinci makalede Aristoteles'in 34 fasıldaki anlatılarını sırasıyla takip etmesine rağmen nâşirler Aristoteles'in metninin meşhur bölümlemelerine bakmadan kendileri bölümleme yapmakta ve birinci makaleyi 29 fasla ayırmaktadırlar. Bu 29 fasıldaki bölümlemelerin de Aristoteles'in metnine uymadığı ve İbn Zür'a'nın anlatım sıradüzenini tam olarak vermediği görülmektedir. Nâşirler metinleri fasıllara ayırıp başlıklandırmada kimi zaman hatalar yapmışlardır. Örneğin *İkinci Analitikler*'in

birinci makalesinde 13 ile numaralandırdıkları faslı "Yahyâ en-Nahvî'nin Bryson'un Burhanını Çürütmesi Hakkında" şeklinde başlıklandırmışlardır. Başlık dikkate alındığında bu fasıldaki yaklaşık dört sayfanın Yahyâ en-Nahvî'nin (John Philoponus'un) (ö. VI. yy.'ın ikinci yarısı) Bryson'a (ö. MÖ 390) yönelttiği eleştirilere ayrıldığı zannedilmektedir. Halbuki başlığın altındaki üç satırlık ilk paragrafta İbn Zür'a "Yahya en-Nahvî bunun yanlış olduğuna inanıyordu. Nitekim şöyle diyordu: Yedi ve sekiz, on beşten küçük ve üçten büyüktür ve de eşit değildir. Bununla ilgili araştırmanın yeri bundan başkadır, çünkü faydası pek azdır" demekte ve farklı bir konuya geçmektedir (İbn Zür'a, 1994b, s. 238-41). Nâşirler sadece üç yazmayı kullanmışlar, diğer yazmalardan bahsetmemişlerdir. Dânişpejûh'un (ö. 1996) listesine göre bu metinlerin -kiminde tam kiminde eksik- 13 ayrı nüshası mevcuttur (Dânişpejûh, 1357, 35-7). Neşirde Tahran Merkez Kütüphanesi'ndeki üç nüsha kullanılmış, bu nüshaların numarası verilmemiş, bunlarda metinlerin başlıklarının nasıl geçtiğine değinilmemiş, metinlerin ne zaman ve kim tarafından istinsah edildikleri sorusu sorulmamış, ferağ kayıtlarından bahsedilmemiş, üç nüshanın tek bir kaynağa dayandığı söylenmekle birlikte bu kaynağa dair bilgi verilmemiş, yazmalar hakkında sadece biçimsel açıklamalar yapılmıştır (Cîhâmî ve el-'Acem, 1994, s. 12-4). Halbuki yazmalardan verdikleri bazı örnek sayfalarda bazı başlıkların (İbn Zür'a, 1994a, s. 16; 1994b, s. 205), hatta *İkinci Analitikler*'in B nüshasının son sayfasında metinlerin ortak başlığının adını da içeren bir ferağ kaydının bulunduğu görülmektedir (İbn Zür'a, 1994b, s. 207). En önemlisi nâşirler metinlerin İbn Zür'a'ya aidiyeti meselesine değinmemişlerdir. Halbuki öncesinde bu metinlerin yazarının kim olduğuna dair farklı araştırmacılarca farklı tarihlerde farklı iddialar ortaya konulmuştur. Çoğu araştırmacı bu metinlerin İbn Zür'a'ya ait olmadığı yönünde fikir beyan etmişken İbn Zür'a'ya ait olduğunu ileri süren de olmuştur. Hasan Hasnawî'nin haklı olarak işaret ettiği üzere Cîhâmî ve el-'Acem'in söz konusu meseleye değinmemiş olmaları metinlerin İbn Zür'a'ya aidiyeti hususunda okurları kuşkulandırabilmektedir (Hasnawî, 2015, s. 263). Dahası aidiyet tartışması Cîhâmî ve el-'Acem'in 1994 yılında eserleri yayınlamasından sonra da devam etmiştir. Bu nedenle söz konusu iddiaların ayrıca ve ayrıntılı olarak ele alınması uygun olacaktır.

### 3. Herbert Ferguss Thomson ve İbn Zür'a'nın *Aristoteles'in Mantık Kitaplarının Amaçları Kitabı* Hakkındaki Belirsizlik İddiası

İbn Zür'a'nın mantık metinlerinden söz eden ilk araştırmacılardan biri Herbert Ferguss Thomson'dır. Thomson bu metinlere 1952 yılında Columbia Üniversitesinde savunmuş olduğu *Four Treatise By Īsā Ibn Zur'a Tenth Century Jacobite Christian of Baghdad* başlıklı doktora tezinde işaret etmiştir. Burada Thomson metinlere *A Book of the Objectives of Aristotle's Logical Works-a Treatise* adı ile ve İbnü'n-Nedîm ve Steinschneider'i kaynak göstererek değinmiştir. Dahası "başlıkta verilen betimlemelerin ötesinde bu çalışmanın doğasını tam olarak belirlemek zordur" diyerek bunu kendisi de ifade etmiştir (Thomson, 1952, s. 89). Thomson'un doktora tezi modern dönemde İbn Zür'a üzerine hazırlanmış çok nitelikli bir çalışmadır. Kanaatimizce konusu doğrudan mantık olmadığı için ilgili metinler hakkında ayrıntılı bilgi içermemesi çalışmanın değerine halel getirmemektedir.

### 4. Dimitri Gutas ve İbn Zür'a'nın *Aristoteles'in Mantık Kitaplarının Amaçları Kitabı* Adlı Eserinin Kayıp Olduğu İddiası

Dimitri Gutas Charles Burnett'in editörlüğünü yaptığı ve 1993'te yayımlanan *Glosses and Commentaries on Aristotelian Logical Texts: The Syriac, Arabic and Medieval Latin Traditions*'ta "Aspects of Literary Form and Genre in Arabic Logical Works" başlığıyla kaleme aldığı bölümde İbn Zür'a'ya kısaca değinmiştir. Bölümün 23. paragrafının sonunda Gutas İbnü'n-Nedîm'e atıfla Kustâ b. Luka'nın (ö. 300/912-13) *el-Medhal ile'l-Mantık* (*Mantığa Giriş*) ve İbn Zür'a'nın *Agrâzu Kütübi Aristâlîs el-Mantıkiyye* (*the Purposes of Aristotle's Books on Logic*) adlı eserlerinden bahsetmiş ve her iki müellifin eserinin de açıkça kayıp (*apparently lost*) olduğunu söylemiştir (Gutas, 1993, s. 47). Kütüphanelerde *Agrâzu Kütübi Aristâtâlîs el-Mantıkiyye* adıyla değil de ayrı ayrı ve müellifi anonim ya da başka bir isim gösterilerek kataloglandığı için bu metinlerin İbn Zür'a'ya ait olduğunu ve günümüze ulaştığını fark etmek gerçekten zordur. Gutas, Stern (ö. 1969), Bedevî (ö. 2002) ve Dânişpejûh tarafından daha önce ileri sürülen iddialardan bahsetmemiştir. İbn Zür'a'nın tabakât kitaplarında adı geçen *İsagoci* çalışmasının da burada zikredilmediği görülmektedir. İlgili kitap ve özellikle de Gutas'ın kaleme aldığı bölüm mantık kitapları üzerine yazılan şerhler, bu şerhlerin adları, türleri, özellikleri ve örnekleri hakkında uzun ve ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Ancak bölüm çok geniş bir dönemi ve çok fazla eseri söz konusu

ettiği için bu ayrıntının gözden kaçması mümkündür.

### 5. Samuel Miklos Stern ve Beş Kitaptan Üçü Olan *İsagoci*, *Kategoriler* ve *İkinci Analitikler* Hakkındaki İki Tahmini

Yazmalara bakarak metinlerin yazarının kimliğine dair tahminde bulunan ilk isim Samuel Miklos Stern'dir. Stern bu metinlere 1957 yılında yayımladığı "Ibn Tayyib's Commentary on the "Isagoge" " başlıklı makalesinin son sayfasında işaret etmiştir (Stern, 1957, ss. 419-425). Makkalede Stern'in üstünde durduğu asıl mesele Bodleian Kütüphanesi'nde (Marsh 28; Uri Katoloğu, no: 457) Fârâbî'nin (ö. 339/950) adına kayıtlı bir *Isagoci Şerhi*'dir. Stern bu büyük şerhin Fârâbî'ye değil de Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'e (ö. 435/1044) ait olduğunu kanıtlar. Buna göre ilgili yazmanın başına bir sayfa yapıştırılmış ve burada eserin Fârâbî'ye ait olduğu yazılmıştır. Stern bu sayfanın sonradan yapıştırıldığını fark etmiş, yapıştırılan sayfa çıkarıldığında arkasındaki kısımda "Isagoge Kitabı. Erdemli, kâmil filozof şeyh Ebü'l-Ferec Abdullah b. et-Tayyib'in tefsiri/şerhi; Allah onun ruhunu kutsasın" yazdığını görmüştür. Makalenin başında yanlışlıkla Fârâbî'ye nispet edilen eserin yine Brockelman (ö. 1956) tarafından Fârâbî'nin eserleri arasında sayılışı ve D. M. Dunlop (ö. 1987) tarafından Fârâbî'ye nispet edilerek İngilizceye çevrilişi hakkında bilgi verilirken (Stern, 1957, s. 419) devamında bu eserin Zehebî'nin (ö. 748/1348) hocası tarihçi İbn Büzûrî'nin mülkiyetinde olup sonra oğlu tarafından kütüphanelere vakfedilişi, bununla ilgili iki vakıf kaydı, İbn Büzûrî, tarihçiliği, oğlu, Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib ve Yahyâ b. Adî okuluna mensubiyeti ele alınır. Stern yedi sayfalık makalesinin yaklaşık altı buçuk sayfasını haklı olarak bu meseleye ayırmış (Stern, 1957, s. 420-425), son sayfada ise British Museum ve India Office Library'de tespit ettiği iki yazmadaki mantık metinlerine işaret etmiş ve bunların ya Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in büyük şerhlerinin cevâmi'leri (*epitomes*: küçük şerhleri) ya da Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'e kaynaklık eden şerhlerin cevâmi'leri olabileceğini ileri sürmüştür (Stern, 1957, s. 425).

Stern'in makaleye son verirken işaret ettiği bu metinlerden biri British Museum Or. 1561 numaralı yazmada bulunmaktadır. Bu yazmada üç metin vardır. (i) İlki (Or. 1561/1) *Melfûzât Eflâtûn* (*Platon'un Sözleri*) başlıklı anonim bir metin, (ii) ikincisi (Or. 1561/2) İbn Miskeveyh'in (ö. 421/1030) *Tehzîbu'l-Ahlâk*'ı (iii) ve üçüncüsü (Or. 1561/3) *el-Medhal li-Furfûrîyûs* (*Porphyrius'un Girişi*) başlıklı anonim bir metindir. Burada bizi ilgilendiren *el-Medhal li-*

*Furfûrîyûs* 143r-158r (143a-158a) varakları arasındadır. Stern makalesinin asıl konusu olan Ebu'l-Ferec'in *İsagoci Büyük Şerhi* ile buradaki yazarı bilinmeyen *el-Medhal li-Furfûrîyûs*'un giriş kısımları arasında benzerlik olduğunu tespit etmiştir (Stern, 1957, s. 425).[5] Stern'in işaret ettiği diğer yazma India Office Library Or. 3832'deki üç metindir. Oriental Manuscripts kastedilerek Or. ile numaralandırılan metinler India Office Library, British Library'ye devredildikten sonra burada IO Islamic ile numaralandırılmaya başlanmıştır. Buradaki üç metnin üçü de bugün hala Fârâbî adına kayıtlıdır. Bu metinlerden (i) ilki (IO Islamic 3822/bb) *Kitâbu'l-Medhal* (*Giriş Kitabı*), (ii) ikincisi (IO Islamic 3832/cc) *[Şerhu] Kitâbi al-Kâtîgûriyâs* (*Kategoriler Kitabı Şerhi*) (iii) ve üçüncüsü (IO Islamic 3832/dd) *Kitâbu'l-Burhân li-Aristâtâlîs* (*al-Kavl fî Şerâiti'l-Yakîn*) (*Aristoteles'in İkinci Analitikler Kitabı* (*Kesinliğin Şartları Hakkında Söz*)) isimli metindir.[6] Stern burada 252r-261r arasındaki *Kitâbu'l-Medhal* ile British Museum Or. 1561/3'teki *el-Medhal li-Furfûrîyûs*'un aynı metinler olduğunu, her ikisinin de ilk kısımlarının eksik olduğunu, her ikisinin de aynı sözlerle başladığını ve yine her iki metnin de ortak fakat kusurlu bir metinden istinsah edilmiş olabileceğini belirtir (Stern, 1957, 425). Stern bu yazmadaki *Kategoriler* (261r-286r) ile *İkinci Analitikler* muhtasarları (286r-309r) için de aynı yargıda bulunulabileceğini ileri sürmüş ve şöyle demiştir:

> *İsagoci*'nin muhtasarı ve yine *Kategoriler* ile *İkinci Analitikler*'in muhtasarlarının İbnü't-Tayyib'in bu kitaplara şerhlerinin cevâmi'leri olduğu ya da İbnü't-Tayyib'e kaynaklık da eden şerhlerin cevâmi'leri olduğu sonucunu çıkarmamız gerekir. Daha yakından yapılacak bir incelemenin ve daha özel olarak da İbnü't-Tayyib'in *İsagoci* ve *Kategoriler* üzerine [yazdığı] büyük şerhlerle mukayesenin daha kesin sonuçlara ulaştırması mümkündür. (Stern, 1957, 425)

Görüldüğü üzere Stern makalesindeki asıl meseleyi tamamladıktan sonra ilave olarak iki yazmadaki metinlerden bahsetmiş, bu iki yazmadaki *İsagoci* muhtasarlarının aynı olduğunu ve Ebu'l-Ferrec İbnü't-Tayyib'in *İsagoci Büyük Şerhi*'nin başlangıç kısımları ile bu iki muhtasar arasında

[5] Eserler hakkında tanıtıcı bilgiler için bkz. Rieu, 1894, no: 721, s. 492. Metinler hakkında British Library'nin internet sayfasında verilen bilgiler için bkz. (https://searcharchives.bl.uk/?f%5Broot_ancestor_reference_ssi%5D%5B%5D=Or%201561&sort=hierarchy) (10.03.2026).

[6] Metinler hakkında British Library'nin internet sayfasında verilen bilgiler için bkz. (https://searcharchives.bl.uk/?f%5Bparent_reference_ssi%5D%5B%5D=IO+Islamic+3832&page=3&sort=hierarchy) (10.03.2026)

benzerlikler bulunduğunu, aynı hususun *Kategoriler Büyük Şerhi* ile İndia Office'teki *Kategoriler* muhtasarı arasında da geçerli olabileceğini, ancak bu iddianın tahminin ötesine geçebilmesi için bu metinlerin ayrıntılı olarak incelenmesi ve mukayese edilmesi gerektirdiğini belirtmiştir. Stern bu metinlerin Ebu'l-Ferec'in metinleri olduğunu söylememiştir. O sadece bir tahminde bulunmuş ve *İkinci Analitikler*'i de tartışmaya dahil ederek India Office'teki yazmalarla ilgili iki ihtimalden bahsetmiştir: (i) Birincisi bu metinlerin Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in şerhlerinin cevâmi'leri, yani bu metinlere yazdığı büyük şerhlerin küçük şerhleri olabilme ihtimali iken (ii) ikincisi bu metinlerin İbnü't-Tayyib'e kaynaklık da eden şerhlerin cevâmi'leri, yani büyük şerhlerin küçük şerhleri olabilme ihtimalidir. Stern'in ilk tahminindeki kastı açık değildir. Yani onun, Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in şerhlerinin cevâmi'lerinin yine kendisi tarafından mı yoksa başka biri tarafından mı telif edildiğini kastettiği belirli değildir. Açıkça söylemese de bu metinlerle ilgili daha kesin görüşü *İsagoci'nin Büyük Şerhi*'nde olduğu gibi bunların da Fârâbî'ye yanlışlıkla nispet edilmiş olabileceğidir. Bizce tahminin en zayıf tarafı India Office'teki (IO Islamic 3832/dd) *İkinci Analitikler* ile ilgilidir. Zira Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in *İsagoci* ve *Kategoriler* üzerine yazdığı büyük şerhler bugün elimizdedir ve yazma halindeki mevzu bahis metinlerle karşılaştırılabilirler. Ancak filozofun *İkinci Analitikler* üzerine büyük şerhi günümüze ulaşmadığı için bir karşılaştırma imkânı söz konusu değildir. Dolayısıyla bu, bir tahminin ötesine geçememektedir.

### 6. Bedevî, Gyekye, Lameer, Ferrari, Daiber ve İlgili Mantık Metinlerinin Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'e Ait Olduğuna Yönelik Farklı İddialar

Stern'in üç kitabın yazarının kim olabileceğine yönelik tahminleri ve bu tahminlerini Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in adını merkeze alarak ifade etmiş olması sonraki süreçte birçok araştırmacıyı bu yönde fikir beyan etmeye sevk etmiş gözükmektedir. İbn Zür'a'nın mantık metinlerinden bazısı ya da tümü ile ilgili müellif olarak ileri sürülen en önemli isim muhakkak ki Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'dir. Bu yönde fikir beyan eden araştırmacıların görüşlerinin tarihsel süreç göz önünde bulundurularak ele alınması uygun olacaktır.

(i) Abdurrahman Bedevî: Bedevî 1974'te yayımladığı bir kitap bölümünde Hindistan'da keşfettiği ve *İsagoci*'den *İkinci Analitikler*'e kadar beş kitabın tümünü içeren fakat müellif adı belirtilmemiş bir yazmayı ele almış,

buradaki *Kategoriler*'in giriş kısmını Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in *Kategoriler* üzerine yazdığı büyük şerhin giriş kısmı ile karşılaştırmış ve yazmadaki *Kategoriler*'in Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in büyük şerhinin muhtasarı (*abbreviation*) olduğu sonucuna varmıştır (Hasnawi, 2008, s. 263). Dânişpejûh da Bedevî'nin bu metinleri Stern gibi Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'e nispet ederek yanıldığını belirtmiştir (Dânişpejûh, 1357, s. 37). Stern asıl olarak *İsagoci*'nin ve ikincil olarak *Kategoriler*'in girişi üzerinden üç eseri kapsayacak bir tahmin yürütmüşken Bedevî sadece *Kategoriler* üzerinden bir tahmin yürütmüştür. Dânişpejûh ise Bedevî'nin beş metni de Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'e nispet ettiğine işaret etmiştir.

(ii) Kwame Gyekye: Gyekye (ö. 2019) 1979 yılında yayımladığı *Arabic Logic: Ibn al-Tayyib's Commentary on Porphyry's Eisagoge* adlı kitabının giriş kısmında Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in eserlerinin yazmalarını tanıtırken Stern'in işaret ettiği British Museum Or. 1561'deki ve India Office Library Or. 3832'deki *İsagoci* metinlerini de saymakta ve Stern'e atıfla bunların *İsagoci Büyük Şerhi*'nin muhtasarları olduğunu söylemektedir (Gyekye, 1979, s. 21). Yazmalardan bahsederken Stern'e atıfla kesin bir dil kullanan Gyekye, çalışmasının hemen bir sayfa öncesinde "*İsagoci* ve *Kategoriler* üzerine yazdıkları dışında onun *Organon*'un diğer kısımları üzerine olan şerhleri kayıptır. Bununla birlikte bu [büyük] şerhlerin neredeyse tamamının muhtasarları günümüze ulaşmış olabilir (*However, epitomes of virtually all of these commentaries may be extant*)" (Gyekye, 1979, s. 20) derken aslında oldukça şüpheli gözükmektedir. Gyekye'nin bu ifadelerini kabul etmek zordur. Zira İbn Ebî Usaybia Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in Porphyrius'un *İsagoci*'si ve Aristoteles'in sekiz mantık kitabının hepsine olmak üzere mantık alanında dokuz büyük şerhinin (*tefsîr*) olduğunu belirtmekte ve bunları tek tek saymaktadır (İbn Ebî Usaybia, trs., s. 325). Gyekye önce "neredeyse tamamı" ifadesini kullanmakta, sonra ise sadece yazma halindeki iki kitabın muhtasarlarından bahsetmekte, geri kalan metinlerden hiçbir şekilde bahsetmemektedir. Şayet bu metinlerle birlikte bulunan diğer metinleri içeren yazma eserleri de kastetmiş olsa bile bunların beş metin olduğu göz önünde bulundurulduğunda geriye kalan dört metin hakkındaki tahmini dayanaksız kalmaktadır. Çalışmasının konusu gereği o esas anlamda *İsagoci Büyük Şerhi* ile ilgilenmekte ve Stern'in tahmin yürüttüğü üç eserden daha ziyade *İsagoci* üzerine olanla ilgilenmektedir. Gyekye *İsagoci* üzerine yazılmış olan şerhleri

sıralarken İbn Zür'a'dan da bahsetmekte, İbn Zür'a'nın *İsagoci* üzerine şerh yazmış olduğunu, ancak bu şerhin günümüze ulaşmadığını belirtmekte, Stern'in işaret ettiği ve kendisinin ise Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'e ait olduğunu söylediği yazma halindeki *İsagoci* metinlerinin belki de İbn Zür'a'ya ait olabileceğini aklına getirmemektedir (Gyekye, 1979, s. 19).

(iii) Joep Lameer: Lameer 1996 yılında Charles Burnett'in editörlüğünü yaptığı ve 1993'te yayımlanan *Glosses and Commentaries on Aristotelian Logical Texts: The Syriac, Arabic and Medieval Latin Traditions* isimli eser hakkında yazdığı değerlendirmede İbn Zür'a'nın bahsettiğimiz beş metninin tamamını, tartışmadan Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'e nispet etmekte, üzerine çalışma yapılmadığını söylediği bu metinlerin -kendi ifadesi ile- yazma nüshalarının tümünün tam bir listesini vermektedir. Aslında değerlendirdiği kitabın üçüncü bölümünde Gutas Ebu'l-Ferec İbnü'-t-Tayyib'in sadece *İsagoci* ve *Kategoriler*'e yazdığı büyük şerhlerden bahsetmekte (Gutas, 1993, s. 45), İbn Zür'a'nın *Agrâz Kütüb Aristâlîs el-Mantıkiyye* adlı eserinin ise günümüze ulaşmadığını söylemektedir (Gutas, 1993, s. 47). Lameer Gutas'ın İbn Zür'a hakkındaki yorumuna değinmemiş, tartışma konusu olan metinlerle ilgili Dânişpejûh'un yorumunu görmemiş ve aslında Stern'in makalesine, Daiber'in bir kitap bölümüne ve 'Arshi ile Husain tarafından hazırlanmış olan iki ayrı kataloğa referansta bulunarak metinleri doğrudan Ebu'l-Ferec İbnü"t-Tayyib'e ait göstererek sıralamıştır. Dahası "Lameer'in iddiası" şeklindeki ifadenin aslında duruma delalet etmediği, zira Lameer'in bir iddiada bulunup bunu kanıtlamaya girişmediği, kendi düşüncesine göre üzerinde tartışma olmayan bir nüshalar listesini sadece aktarıyor olduğuna dikkat çekilmelidir. Lameer'in listesi kitap adlarına göre düzenlenmiştir. Buna göre *İsagoci*'nin 2, *Kategoriler*'in 4, *Yorum Üzerine*'nin 3, *Birinci Analitikler*'in 3 ve *İkinci Analitikler*'in 4 nüshası vardır (Lameer, 1996, s. 96). Lameer bu nüshaların her birinin bulunduğu kütüphaneleri metinlerin bulunduğu varak numaraları ile birlikte vermektedir. Lameer'in burada Stern'in dikkat çektiği British Museum Or. 1561 (Lameer'in yazımı ile Ar. 1561) ile India Office Or. 3832 (Lameer'in yazımı ile Ar. 3832) nüshalarını zikrettiği, bununla birlikte diğer nüshaları da verdiği, ancak bunları da Daiber, Arshi ve Husain'i referans göstererek saydığı belirtilmelidir (Lameer, 1996, s. 90-98). Yukarıda da değindiğimiz gibi aslında British Museum'daki *İsagoci* metninin yazarı belirsiz iken India Office'teki metinler Fârâbî adına

kayıtlı idi. Bunlarla ilgili olarak Stern iki ihtimalden bahsediyordu. Lameer ise başka herhangi bir ihtimalden bahsetmemekte, sanki yazmalarda metinler Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'e nispet edilmiş ya da en azından kataloglarda onun adına kayıtlıymış ve bunda kuşku yokmuş gibi bir aktarımda bulunmaktadır. Lameer'in referansta bulunduğu kaynaklarda da aslında bu eserlerin Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'e ait olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Örneğin Imtiyâz Alî 'Arshî'nin kataloğunda Aristoteles'in mantık hakkındaki ilk dört kitabının Arapça tercümelerinin yazmalarından sonra bizce İbn Zür'a'ya ait olan metinlerden dördü zikredilmekte, metinlerle ilgili teknik bilgiler verilmekte, müellif adı verilmemekte, dahası Additional Particulars kısmında "A work on categories...", "A work on interpretation...", "A work on prior analytica...", "A work on posterior analytica..." ile başlayan ifadeler kullanılmakta, bunların Aristoteles'in, adı zikredilen kişilerce tercüme edilmiş eserleri üzerine "bir çalışma" olduğu belirtilmekte, başlangıç kısmının Arapçası verilmekte ve Bûhâr Library'deki diğer nüshalarının numarası yazılmaktadır ('Arshî, 1971, s. 242-243). Husain'in hazırladığı katalogda da önce Aristoteles'in *Kategoriler* kitabının Arapça tercümesinin yazması ve yazma hakkında bilgiler verilmiş, devamında bahsettiğimiz metinlerden dördü yani *Kategoriler*, *Yorum Üzerine*, *Birinci Analitikler* ve *İkinci Analitikler* üzerine yazılmış olanlar sıralanmıştır. Bu katalogda da her bir metinden önce bu metinlerin dayanağı olan Aristoteles metinleri hakkında bilgi verilmiş, sonra mevcut metnin ilk kısmının Arapçası örnek olarak yazılmış, eserin diğer nüshaları ve eser üzerine yazılan şerhler zikredilmiştir. Husain de metinleri tanıtmaya "A book on categories", "A book on interpretation", "A book on prior analytica", "A book on posterior analytica" diye başlamış, herhangi bir müellif ismi vermemiştir (Husain, 1923, s. 312-315). Dolayısıyla kanaatimizce Lameer'in en azından yazmalarda ve kataloglarda bir müellif adı bulunmadığını ifade etmesi daha uygun olurdu. Zira bu durum Lameer'in metnini okuyan araştırmacıları yanıltabilmektedir.

(iv) Cleophea Ferrari: Ferrari 2006 yılında Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in *Kategoriler*'i üzerine yazdığı büyük şerhi (*tefsîr*) konu edinen ve metin ile Almanca incelemeden oluşan bir kitap yayımlamış (Ferrari, 2006), 2017 yılında ise Rudolph, Hansberger ve Adamson'ın editörlüğünü yaptığı *Philosophy in the Islamic World* isimli eserde "Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib" başlıklı

bir bölüm kaleme almıştır. Ferrari bu bölümde Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in eserlerini sayıp tanıtırken önce India Office 3832'deki *Kategoriler* ve *İkinci Analitikler* üzerine olan metinleri *Epitome of the Commentary on the Categories* (*Kategoriler'in Şerhi'nin Cevâmi'si*) ve *Epitome of the Commentary on the Posterior Analytics* (*İkinci Analitikler'in Şerhi'nin Cevâmi'si*) şeklinde kendisi başlıklandırarak zikretmiş (Ferrari, 2017, s. 498), sonra onun *Organon* şerhlerinden -ki bunlar büyük şerhlerin dışında kalanlardır- sadece *Kategoriler* üzerine şerh (the commentary on the *Categories*) ve *İkinci Analitikler*'in bir orta şerhi (telhîs) (a paraphrase of the *Posterior Analytics*) olmak üzere ikisine sahip olduğumuzu ifade etmiş (Ferrari, 2017, s. 500), bunun ardından ise *Kategoriler* üzerine yazdığı büyük şerhin kısaltılmış versiyonu dediği *Kategoriler Kitabı: Kategoriler'in Şerhi*'nin Cevâmi'si (*Kitāb Qāṭīghūriyās:* Epitome of the *Commentary on the Categories*) ve İbn Ebî Usaybia'da zikredilip günümüze ulaştığını söylediği fakat günümüze ulaşmayan büyük şerhe karşılık gelen *İkinci Analitikler Aristoteles* (metinde böyle geçiyor)*: İkinci Analitikler'in Şerhi*'nin Cevâmi'si (*Kitāb al-Burhān Aristoteles* (*sic*): Epitome of the *Commentary on the Posterior Analytics*) isimli eserden bahsetmiştir (Ferrari, 2017, s. 501-502). Ferrari burada Stern'in işaret ettiği yazmaları vermiş ancak aynı yazmadaki *İsagoci* metninden hiç bahsetmemiştir. Yine *Kategoriler* ve *İkinci Analitikler* üzerine olan metinlerin Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in kendi büyük şerhlerinin cevâmi'leri olduğunu söylerken ve Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in *İsagoci* üzerine yazdığı büyük şerhi bilip tanıtırken aynı yazmadaki *İsagoci* metninden bahsetmemesi ilginçtir. Ferrari bu metinleri kendisi başlıklandırmaya çalışmış, aynı metinler için bazen *commentary* (tefsîr: büyük şerh), bazen *epitome* (cevâmi': küçük şerh) ve bazen de *paraphrase* (telhîs: orta şerh) kavramlarını kullanmıştır. Dikkat çekici diğer bir hata ise *İkinci Analitikler Aristoteles* adlı eserin İbn Ebî Usaybia'da geçtiğini belirtmesidir. Halbuki İbn Ebî Usaybia'da sadece tefsirler yani büyük şerhler sayılmakta, mantıkla ilgili bunun dışında başka bir telif türünden bahsedilmemektedir. Ferrari'nin zikrettiği metin Stern'in de işaret ettiği yazmadaki ismin farklı bir versiyonudur. Ayrıca Ferrari'nin Dânişpejûh'un tek tek sayıp kısaca tanıttığı ve Cîhâmî ile 'Acem'in yayımladıkları metinlerden haberdar olmadığı da anlaşılmaktadır. Ferrari bu metinlerin kime ait olduğu meselesiyle de ilgilenmemiş, Stern'in ihtiyatlı tahminine rağmen hiç şüphe yokmuş gibi metinleri doğrudan Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'e nispet etmiş,

farklı ihtimalleri göz önünde bulundurmamıştır. Bu nedenlerle Ferrari'nin iddiasının temellendirilmiş olduğunu söylemek zordur.

(v) Hans Daiber, 2022'de yayımladığı *From the Greeks to the Arabs and Bayond*'ın (c. 4), "New Manuscripts Findings from Indian Library" başlıklı birinci bölümünde Haydarabad'da bulunan Andra Pradeş Eyaleti Doğu Yazmaları Kütüphanesi ve Araştırma Enstitüsü'ndeki yazmaları listelemiş, burada 54, 55, ve 56. sırada (Felsefe 63 = Arab. 371; 314 varak, istinsah tarihi 1023/1614), bahsettiğimiz metinleri vermiştir. 54. sıradaki ilk metin 155r-181r arasındaki *Kitāb Qāṭīgūriyās Aristu*'dur. Eser Aristoteles'in *Kategoriler*'inin Fârâbî ve İbn Rüşd'ünkilerden farklı, anonim bir revizyonu (*an anonymous revision*) olarak tanıtılmış, eserin baş ve son kısmı örnek olarak gösterilmiş, eserde olup Aristoteles'ten yapılan alıntıların İshak b. Huneyn'in tercümesinden farklı olduğu ifade edilmiş ve eserin diğer üç kütüphanedeki nüshaları verilmiştir. Devamında ise Daiber sırasıyla Ferrari, Stern, Bedevî ve Lameer'in bu eserin yazarı hakkındaki görüşlerini çok kısaca zikretmiştir. Daiber 55. sırada aynı yazmada 181v-200v arasında bulunan metni *Kitāb Bārīrmaniyās* şeklinde yazarak ifade etmiş, metnin baş ve son kısmını göstermiş, Aristoteles'in *Yorum Üzerine* adlı eserinin bilinen diğer versiyonlarından farklı olduğunu söylemiş, diğer nüshalarının bulunduğu kütüphaneleri belirtmiş ancak metnin müellifi hakkında hiçbir açıklama yapmamıştır. 56. sırada 200v-261v arasındaki eserin ismi ise *Ǧawāmiʿ Anulūṭīqiyā l-ūlā wa-ṯ-ṯāniya wa-humā l-qiyās wa-l-burhān*'dır. Daiber önce metnin ilk cümlesini zikretmiş, hemen aynı yerde 237r'nin baş kısmını vermiştir. Daiber bu ikisini önce tek isim altında zikretmiş, sonra ise ikiye ayırıp *İkinci Analitikler*'in ilk cümlesini de ayrıca vermiştir. Daiber eserin muhtemel yazarının Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib olduğunu söylemiş, sonra da diğer nüshaların bulunduğu yerleri yazmıştır. Anlaşılacağı üzere o, dört metinden *Kategoriler* üzerine olanı yazarı anonim bir metin olarak ifade ettikten sonra müellifinin Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib olduğunu düşünenlerin görüşlerini zikretmiş, *Yorum Üzerine*'ye yazılan versiyonun müellifi hakkında bir şey söylememiş, *Birinci Analitikler* ve *İkinci Analitikler*'in ise muhtemel müellifinin Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib olabileceğini ileri sürmüştür. Metinlerin yazarıyla ilgili düşüncesini her bir metin hakkında bilgi verdiği yerlerde ayrıca belirtmiş olsaydı daha kesin yorum yapılabilirdi. *Kategoriler*'le ilgili kısımda herhangi bir tartışma yapmadan Lameer'in fikrini olduğu

gibi zikretmiştir (Daiber, 2021, s. 215-217). Yukarıda da belirtildiği gibi Lameer tüm metinlerin Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'e ait olduğunu belirtmişti. Dolaysıyla bunu esas alırsak *Ῡorum Üzerine*'nin yazarının da Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib olduğunu düşündüğünü söyleyebiliriz. Ancak ilgili kısımda bir şey yazmamış olması kanaatimizce dikkatsizlikten kaynaklanmaktadır. *Birinci Analitikler* ve *İkinci Analitikler*'le ilgili olarak da benzer bir düşünceye sahiptir. Ancak bu metinlerle ilgili "muhtemel yazar" (*the possible author*) ifadesini kullanmıştır. Dânişpejûh'un giriş yazısı ile Cîhâmî ve el-'Acem'in neşirlerine ise hiç değinmemiştir. Bu çalışmalardan haberi olmayabilir ya da bu çalışmalarda bahsedilen metinlerin yazmalarını tanıttığı eserlerle aynı olduğunun farkında olmayabilir. Sonuç olarak Daiber'in sadece yeni bulduğu yazmaları tanıttığını, bunlarla ilgili bazı ikincil çalışmalardan haberdar olduğunu ve ayrıca bir araştırma yapmadan bu kanaatleri muhtemel bulduğunu ve çalışmasında zikrettiğini ifade edebiliriz. İlave olarak şunu da belirtmeliyiz ki Daiber bu eserlerle ilgili müstakil bir araştırmaya girmemiş, çalışmasında çok farklı yazarlara ait 158 adet yazmayı kısa kısa tanıtmaya çalışmıştır. Bu nedenle burada söz konusu metinlerle ilgili kesin bir görüşünün olmaması gayet doğaldır.

### 7. Ahmad Hasnawi ve İlgili Mantık Metinlerinin Şüpheli de Olsa İbn Zür'a'ya Ait Olabileceğine Yönelik Görüşü

Hasnawi 2008 yılında Rahman, Street ve Tahiri'nin editörlüğünde yayımlanan *The Unity of Science in the Arabic Tradition: Science Logic Epistemology and Their Interactions* adlı kitaba "Avicenna on the Quantification of the Predicate (with an Appendix on [Ibn Zur'a])" başlıklı bölüm ile katkıda bulunmuş ve ilgili metinler hakkındaki görüşlerini burada ifade etmiştir. Onun asıl meselesi İbn Sînâ'nın yüklemin niceliğine yönelik görüşleridir ve yazıda bu meseleyi ele almıştır. Bununla birlikte Hasnawi yazısının sonuna İbn Sînâ'nınkinden farklı bir perspektifi içermesi nedeniyle İbn Zür'a'ya nispetle yayımlanan üç metinden ilki olan *Kitâbu Bârîmînâs li-Aristûtâlîs el-Hakîm*'den (*Bilge Aristoteles'in Ῡorum Üzerine Kitabı*) sayfa 44'teki 13. satırdan sayfa 47'deki 8. satıra kadarki kısmın tercümesini ek olarak vermiş ve bu bağlamda bir değerlendirme yapmıştır (Hasnawi, 2008, s. 266-268). Hasnawi tercümenin öncesinde bu metnin de dahil olduğu yayımlanan üç metnin ve yayımlanmayan diğer metinlerin yazarının kimliğine dair ileri sürülen farklı iddiaları gündeme getirmiş; Cîhâmî ve el-'Acem'i aslında daha geniş

bir koleksiyonun parçası olan metinleri doğrudan İbn Zür'a adına yayımlamaları, yazarın kimliği meselesini araştırmadan çözmeye çalışmaları ve önceki iddiaları göz önünde bulundurmamaları nedeniyle eleştirmiştir. Ona göre bu hususta Dânişpejûh'un çalışması gerçekten önemlidir. Dânişpejûh yayımlanan üç metni de kapsayan beş metinlik koleksiyonun İbn Zür'a'ya ait olduğunu ileri sürmüş ve bunu kanıtlamaya çalışmıştır. Danişpejûh Stern ile Bedevî'nin iddialarını bilmekte, haberdar olmadıkları başka bir nüshadaki ferağ kaydını ortaya koyarak onların görüşlerini eleştirmektedir. Hasnawi bu ferağ kaydını İngilizceye çevirip vermiştir. Ancak ferağ kaydının bulunduğu nüsha hakkında yeterli bilgi vermediği için Dânişpejûh'un kanıtı hususunda da tam olarak tatmin olmuş değildir. Bu nedenle olsa gerek önce Stern'in sonra ise Bedevî'nin görüşlerini hatırlatma gereği duymuştur. Hasnawi Stern ve Bedevî'nin Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in *İsagoci* ve *Kategoriler*'e yazdığı büyük şerhler ile bu metinlerdeki ilgili kısımlar arasında benzerlik olduğuna yönelik görüşlerinin de ciddiye alınması gerektiğini belirtmiştir. Sonuçta ise meselenin çözümünün kendi yazısının sınırını aştığını, çözüm için ilgili metinlerin dikkatlice incelenmesi gerektiğini, amacının tercümesini vereceği metnin yazarına yönelik güçlüğü hatırlatmak olduğunu söylemiş, tercümenin başına İbn Zür'a'nın adını yazmış, ancak belirsizliğe dikkat çekmek amacıyla İbn Zür'a'nın adını köşeli parantez içinde vermiştir (Hasnawi, 2008, s. 263-264). Doğrudan bu metinlerle ilgilenmemiş olmasına rağmen Hasnawi'nin mesele karşısındaki titizliği önemlidir. Kanaatimizce Hasnawi karşı tarafın iddialarını da önemsemekte, ancak Dânişpejûh'un iddiasını daha güçlü gördüğü için tercümeyi İbn Zür'a'nın adı ile yapmaktadır. Köşeli parantezi kullanması şüphesine delalet etmektedir. Ancak köşeli parantez içinde de olsa Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in adını kullanmaması İbn Zür'a yönündeki kanaatinin daha güçlü olduğunu göstermektedir.

## 8. Muhammed Tâkî Dânişpejûh ve Sözü Geçen Beş Mantık Metninin İbn Zür'a'ya Ait Olduğuna Yönelik Görüşü

Dânişpejûh İslam mantık tarihinin en erken çalışmaları olan İbnü'l-Mukaffa'nın (ö. 142/759) mantık metinlerini ve İbn Bihrîz'in *Hudûdu'l-Mantık*'ını 1978 (1357hş) yılında neşretmiş, kitaba yazdığı girişte (*dîbâcê*) miladi 5. yüzyılda Edessa ve Nusaybin'de Süryanice ve Pehlevice ile başlayıp Arapça ile icra edilmeye devam eden bir İran mantık geleneği anlatısı ortaya

koymaya çalışmış (Dânişpejûh, 1357, s. 1-58), İbn Zür'a'ya ve mantık kitaplarının yazmalarına da bu bağlamda yaklaşık üç buçuk sayfa yer vermiştir (Dânişpejûh, 1357, s. 33-37).[7] Yazma eserler hususunda önemli bir uzman olan Dânişpejûh İbn Zür'a'nın mantık metinlerinin nüshalarının tam bir listesini sunmuştur. Bu listeyi şu şekilde tablolaştırmak mümkündür:

| | **Bulunduğu Yer ve No** | **İhtiva ettiği eserler** | **Özellikleri** |
|---|---|---|---|
| **1** | British Museum, Or. 1561/3 | *İsagoci* | 10. yy.'a aittir, giriş kısmı eksiktir. |
| **2** | Hamedan Garb Medresesi, No: 4750/1 | *İsagoci*<br>*Kategoriler*<br>*Yorum Üzerine*<br>*Birinci Analitikler*<br>*İkinci Analitikler* | Hicri 1042'de istinsah edilmiştir. |
| **3** | Âsitân-ı Razavî (Meşhed), No: 158 | *İsagoci,*<br>*Kategoriler*<br>*Yorum Üzerine*<br>*Birinci Analitikler*<br>*İkinci Analitikler* | Hicri 1048'de istinsah edilmiştir. |
| **4** | Asafiye Felsefe Yazmaları, No: 371 | *Kategoriler*<br>*Yorum Üzerine*<br>*Birinci Analitikler*<br>*İkinci Analitikler* | Ebu'l-Hâşim Mûsevî-i Eberkûhî tarafından 21 Cemaziyelevvel 1051 Salı günü, 1022'de yazılmış bir nüshadan istinsah edilmiştir. |
| **5** | İsfahan Üniversitesi, No: 1055 (488) | *Kategoriler*<br>*Yorum Üzerine*<br>*Birinci Analitikler*<br>*İkinci Analitikler* | Abdülkerim b. Muhammed Hüseynî-i Tabesî-i Gîlekî tarafından 10 Muharrem 1071'de yazılmıştır. |
| **6** | Kaliforniya Üniversitesi (UCLA) Kütüphanesi, | *İsagoci*<br>*Kategoriler* | 11. yy.'da istinsah edilmiştir, başı ve sonu eksiktir. |

[7] Metin Farsçadır. Metnin bu kısmını ve Murtezâ Ferheng'in Farsça ferağ kaydını Türkçeye çevirerek benimle paylaşan doktora öğrencim Halit Bağdu'ya teşekkür ederim.

| | | | |
|---|---|---|---|
| | No: 1013 | *Yorum Üzerine*<br>*Birinci Analitikler*<br>*İkinci Analitikler* | |
| **7** | Kalküta Bahâr-ı Hind, No: 2383 | *Kategoriler*<br>*Yorum Üzerine*<br>*Birinci Analitikler*<br>*İkinci Analitikler* | Fârâbî adına kayıtlıdır. |
| **8** | Rampur Rıza Kütüphanesi, No: 389<br>(Arşî Kataloğu (4:242, No: 3217) | *Kategoriler*<br>*Yorum Üzerine*<br>*İkinci Analitikler* | 14. yy.'a ait güzel bir nesih hatla yazılmıştır. |
| **9** | Tahran Meclis Kütüphanesi, No: 1982/1 | -<br>(Danişpejûh bilgi vermemiştir) | Âsitân-ı Razavî nüshasına bakılarak yeniden yazılmış bir nüshadır. |
| **10** | Tahran Üniversitesi, No: 2916 | *İsagoci*<br>*Kategoriler*<br>*Yorum Üzerine*<br>*Birinci Analitikler*<br>*İkinci Analitikler* | Tercümanülmülk Mürteza Ferheng tarafından 1327/149 yılında İstanbul'daki Nevfel Efendi'nin kadim nüshasından istinsah edilmiştir. Baş kısmı eksiktir. Ferheng tarafından bağışlanmıştır. |
| **11** | Nüshanın bulunduğu yer ve numarası verilmemiştir. Tahran Üniversitesi Kütüphane'sindeki nüshadan sonra 11 (B) ve 12. (C) Sırada anlatılanların Cîhâmî v el-'Acem'in B ve C nüshası olarak belirttikleri nüsha olduklarını düşünüyoruz. Bu B nüshasıdır. | *İsagoci*<br>*Kategoriler*<br>*Yorum Üzerine*<br>*Birinci Analitikler*<br>*İkinci Analitikler*<br>(İfadeler açık değil) | *İsagoci*'nin başı eksiktir, *İsagoci* ve *Kategoriler* 73 sayfadır. Sayfa 35-73 arası Mürteza Ferheng tarafından 5 Şevval 1358'de (16 Kasım 1939) Tahran'da, ilk eseri *İsagoci*, ikincisi ise *Kategoriler* olan çok eski bir nüshadan kopyalanmıştır. *Kategoriler*'in sonunda eserin İbn Zür'a'ya ait olduğu yazmaktadır. |

| | | | |
|---|---|---|---|
| **12** | Cihâmî v el-'Acem'in C nüshası olarak belirttikleri nüsha olduğunu düşünüyoruz. | *Kategoriler* (son cümlesi)<br>*Yorum Üzerine*<br>*Birinci Analitikler*<br>*İkinci Analitikler* | 11. yy.'da istinsah edilmiştir. Günümüze 8 varak ulaşmıştır. |
| **13** | Divan-i Hind (India Office), No: 3832 | *İsagoci*<br>*Kategoriler*<br>*Yorum Üzerine*<br>*Birinci Analitikler*<br>*İkinci Analitikler* | Baş kısmı eksiktir. |

Dânişpejûh bu listeyi verdikten sonra Stern ve Bedevî'nin bu metinlerin yazarı hakkında yanıldıklarını söylemiştir. Yukarıda belirttiğimiz gibi aslında Stern bu metinlerin yazarının doğrudan Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib olduğunu söylememişti. Stern iki metinle ilgili benzerlikten hareketle üç metin hakkında iki ihtimalden bahsetmiş ve ikinci ihtimal olarak bu metinlerin Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in büyük şerhlerinin cevâm'ileri (küçük şerh) olabileceğini iddia etmişti. Stern'in bu tahmini iki şekilde de yorumlanabilir. Dânişpejûh bu ayrıntıya girmemiş, Stern ve Bedevî'yi bu metinlerin Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in olduğunu söylediklerini belirterek eleştirmiştir. Dânişpejûh Gyekye'ye de değinmiş, *İsagoci* ile ilgili olarak yaptığı yorumun yanlış olduğunu ileri sürmüştür. Kendisi bu metinleri nüshaları karşılaştırarak yayına hazırladığını söylemiştir (Dânişpejûh, 1357, s. 37). Ancak bilebildiğimiz kadarıyla bu metinleri yayımlamamıştır.

Görüldüğü üzere mesele hakkında Hasnawi'nin de dediği gibi en ayrıntılı araştırma Dânişpejûh tarafından yapılmıştır. O, bu metinlerin kesinlikle İbn Zür'a'ya ait olduğunu ifade etmiş, kanıt olarak 11. sırada saydığı Tahran Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan numarasız nüshada *Kategoriler* kitabının sonunda bulunan ifadeyi göstermiştir. Dânişpejûh buradaki Arapça ifadeyi olduğu gibi verir. Metnin çevirisi şöyledir:

> Aristoteles *Kategoriler* hakkındaki sözünü burada tümüyle tamamlıyor. Hâtemî Hicret'in 331. [yılının] Zilhicce ayında doğan ve 338. [yılının] Şaban ayının bitimine yedi gün kala vefat eden bilge adam Ebû 'Alî Îsâ b. Ebî Zür'a en-Nasrânî'nin *Kitâbu Me'ânî Îsâgûcî* (*İsagoci'nin Anlamları Kitabı*) ve *Kitâbu*

> *Agrâzi Aristûtâlîs el-Mantıkiyye*'den (*Aristoteles'in Mantıksal Amaçları Kitabı*) Aristoteles'in *Kategoriler*'deki amacının şerhi bununla tamamlanmıştır. (Dânişpejûh, 1357, s. 36-37)

## 9. İlgili Mantık Metinlerinin İbn Zür'a'ya Ait Olduğunu Gösteren Kanıtlar

Söz konusu metinlerin kime ait olduğunu tespit etmede hangi kriterin esas alındığının açığa çıkarılması gerekmektedir. Thomson ve Gutas İbn Zür'a'nın mantık metinlerinin tabakât kitaplarında geçtiğini bilmektedirler, ancak konuları gereği mesele ile özel olarak ilgilenmemişlerdir. Dolayısıyla onların bu tartışmanın dışında kaldığı söylenebilir. Metinlerin aidiyeti meselesiyle ilgili kilit isim Stern'dir. Zira bu yazmaların iki nüshası hakkında ilk iddiada bulunan araştırmacı odur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Stern'in yazısında esas amacı, yanlışlıkla Fârâbî'ye nispet edilen *İsagoci Büyük Şerhi*'nin aslında Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'e ait olduğunu göstermektir. Stern'in bu metinle ilgili iddiasının dayanağı, yazmanın ilk sayfasına sonradan yapıştırılan sayfada eserin Fârâbî'ye ait olduğunun yazması, Stern'in bu sayfanın ilave edildiğini fark edip yapıştığı sayfadan ayırdığında aslında ilk sayfada eserin Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'e ait olduğuna dair bir yazının bulunduğunu görmesi idi. Dolayısıyla Stern'in *İsagoci Büyük Şerhi*'nin yazarının Ebu'l-Ferec İbnü"t-Tayyib olduğunu tespitte esas aldığı kriter, yazmanın başındaki bu ifadedir. Kanaatimizce Stern'in esas aldığı kriter uygundur. Stern *İsagoci Büyük Şerhi*'nin Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'e ait olduğunu kanıtladıktan sonra makaleyi bitirirken diğer iki kütüphanede gördüğü metinlerden *İsagoci* üzerine olanın baş kısmı ile bu büyük şerh arasında benzerlik olduğunu görmüştü ve daha az fikir sahibi olmakla birlikte aynı durumun *Kategoriler* üzerine olan metin için de geçerli olabileceğini ileri sürmüştü. Bu iki metinle ilgili tespitine bu defa bu metinlerle birlikte bulunan *İkinci Analitikler*'i de dahil etmişti. Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in *İkinci Analitikler Büyük Şerhi* günümüze ulaşmadığı için *İkinci Analitikler*'le ilgili bir benzerlik iddiasında bulunamamıştı. Stern'in iddiasına *İkinci Analitikler*'i eklemesinin tek nedeni bu metnin, *İsagoci* ve *Kategoriler* üzerine olan metinlerle birlikte bulunmasıydı. Dolayısıyla sadece tahmin düzeyinde de olsa Stern'in iddiası *İsagoci* ve *Kategoriler* için başta geçerli görülebilecekse de *İkinci Analitikler* için uygun değildi. Sonraki araştırmacılar Stern'in bu kapanış cümlelerini esas almışlar ve Stern gibi ihtimalden bahsetmemiş, dahası eserlerin Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'e ait olduğunu iddia etmişlerdir.

Bu hususta en kesin konuşanlardan biri Lameer'dir. Lameer Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib yönünde kesin yargılarda bulunurken Dânişpejûh'un önemli açıklamalarından ve Cîhâmî ve el-'Acem'in neşirlerinden habersizdir. Bu anlamda Hasnawî'nin aydınlatıcı ve şüpheci yaklaşımına rağmen daha sonra yine Daiber'in de Dânişpejûh ve Cîhâmî ve el-'Acem'e değinmeden yine Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib yönünde görüş ileri sürmesi bu belirsizliklerin devam ettiğini göstermektedir. Tüm bu tartışmaların hareket noktası Stern'in kapanış cümlelerinde işaret ettiği ihtimallere dayanmaktadır.

Burada benzerliği mi yoksa yazar ismine ilişkin kaydı mı esas kriter olarak almak gerekir? Metinlerin İbn Zür'a'ya aidiyeti yönündeki görüşümüzü kanıtlarken biz de Stern'in *İsagoci Büyük Şerhi*'nin yazarını tespitte esas aldığı kriterin esas alınması gerektiğini düşünüyoruz. Zira Stern önce yazar ismini esas almış, bu imkânı yoksa benzerlikten hareketle tahmin yürütmüştür. Ancak aslında diğer yazmalarda bu imkân vardır. Zira Dânişpejûh'un tek tek ortaya koyduğu üzere metinlerin 13 ayrı nüshası vardır ve bunlardan ikisinde metinlerin müellifine dair bilgiler mevcuttur. Dânişpejûh metinlerin yazarının İbn Zür'a olduğu iddiasını kanıtlarken bu iki metinden sadece birindeki ifadeyi kullanmıştır.

Belirttiğimiz üzere biz Dânişpejûh'u haklı buluyor ve metinlerin İbn Zür'a'ya aidiyetinin kesin olduğunu düşünüyoruz. Bu kesinliğin nedeni ise Dânişpejûh'un kanıtına ilave iki kanıttan daha bahsedecek olmamızdır. Buna göre metinlerin İbn Zür'a'ya ait olduğunu gösteren üç kanıt ileri sürülebilir:

(i) Bunlardan ilki Tahran Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan ve Dânişpejûh'un 11. sırada saydığı nüshada bulunan ifadelerdir. Yukarıda metnin tercümesi verildiği için burada tekrar edilmesine gerek yoktur. Sadece şu hatırlatılabilir ki burada hem *İsagoci* hem de Aristoteles'in dört metni yani *Kategoriler*, *Yorum Üzerine*, *Birinci Analitikler* ve *İkinci Analitikler* üzerine yazılan metinler geçmektedir. Kanaatimizce aslında sadece buradaki ifade bile metinlerin İbn Zür'a'ya ait olduğunu göstermektedir. Ancak Stern'in tahminlerini esas alarak sonraki araştırmacıların Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib yönünde tekrar eden iddiaları nedeniyle tespit ettiğimiz diğer iki kanıtın ortaya konulması uygun olacaktır.

(ii) İkinci kanıt Cîhâmî ve el-'Acem'in tahkiklerinde *İkinci Analitikler*'in tahkikinin başına örnek olarak koydukları metinlerden B nüshasında

*İkinci Analitikler*'in sonunda bulunan ferağ kaydıdır. Metni istinsah eden ve kütüphaneye bağışlayan Murtazâ Ferheng buradaki son iki paragrafın ilkinde Arapça olarak şu kaydı düşmüştür:

> Ferheng isimli Üstat Murtazâ eş-Şerîf, bunu tahsilini tamamlamak amacıyla başkent İstanbul'da bulunduğu sırada... yazmıştır -muvaffak kılan Allah'tır-. O [bu istinsahı] Hicrî 1329 yılı Rebîülevvel'inin 9'unda (m. 10 Mart 1911) yerine getirdi. (İbn Zür'a, 1994b, s. 207)[8]

Devamındaki son paragrafta ise Farsça şunları yazmıştır:

> Bilge Nasîrüddîn et-Tûsî Hazretlerinin [vefatının] 700. yılı münasebetiyle Tahran Üniversitesi'nde düzenlenen sempozyumda bulunup faydalanmış olmanın hatırası olarak, öğrencilik yıllarımda İstanbul'da eski bir nüshadan istinsah ettiğim *el-Agrâzu'l-Mantıkiyye el-Aristûtâlîsiyye* (*Aristoteles'in Mantıktaki Amaçları*) adlı kitabı, sempozyumun genel sekreteri olan meşhur düşünür Dr. Safâ vasıtasıyla, değerli ilim adamlarının istifadesine sunulmak üzere Tahran Üniversitesi Kütüphanesi'ne hediye ediyorum. Tahran, 11 Hordâd 1335 hş. (m. 01 Haziran 1956). (İbn Zür'a, 1994b, s. 207)

Buna göre Murtazâ Ferheng 1910'lu yıllarda eğitimini tamamlamak için İstanbul'da bulunduğu sıralarda metni istinsah etmiş ve metnin yazımını 10 Mart 1911'de tamamlamıştır. Murtazâ Ferheng burada istinsahı hangi nüshadan yaptığını belirtmemiştir. Ancak yukarıda Dânişpejûh'un 10. sırada verdiği nüshaya dair açıklamasından yararlanabiliriz. Dânişpejûh 10. sıradaki metnin (Tahran Üniversitesi, No: 2916) Murtazâ Ferheng tarafından h. 1327 (m. yaklaşık 1909) yılında İstanbul'da Nevfel Efendi'nin kadim nüshasından istinsah edildiğini ve yine kendisi tarafından Tahran Üniversitesi Kütüphanesi'ne bağışlandığını söylemektedir. Görüldüğü üzere bu metinlerin Murtazâ Ferheng tarafından İstanbul'da Nevfel Efendi'nin eski nüshasından istinsah edildiği ve İbn Zür'a'ya ait olduğu ortadadır. Dânişpejûh bu metinlerle geri kalan tüm nüshaları karşılaştırmış ve hepsinin aynı metinler olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla bu kayıtlar esas alındığında müellifi hakkında bilgi verilmeyen geri kalan nüshaların da İbn Zür'a'ya ait olduğu ancak baş kısımları kayıp olduğu için bunun açıkça görülemediği söylenebilir. Ayrıca bu metinlerde zikredilen kitap isimleri ile tabakât literatüründe İbn Zür'a'nın mantık kitapları sayılırken ifade edilen kitap isimleri

[8] Muhakkikler metni dipnotta vermişlerdir; bkz. İbn Zür'a, 1994b, s. 284.

örtüşmektedir. Yazmadaki kayıtta *İsagoci* üzerine olan metnin adı *Kitâbu Me'ânî Îsâgûcî* (*İsagoci'nin Anlamları Kitabı*) şeklindedir. Metin İbn Ebî Usaybia'da *Makâle fî Me'ânî Kitâbi Îsâgûcî*, İbnü'n-Nedîm'de *Kitâbu Me'ânî İsâgûcî* ve İbnü'l-Kıftî'de yine *Kitâbu Me'ânî İsâgûcî* ismi ile yer almaktadır. İlk kayıtta diğer metnin adı *Kitâbu Agrâzi Aristûtâlîs el-Mantıkiyye*, ikinci kayıtta ise *el-Agrâzu'l-Mantıkiyye el-Aristûtâlîsiyye* şeklindedir. Bu metin de tabakât kitaplarında İbn Zür'a'nın eserleri arasında sayılmaktadır. Metin İbn Ebî Useybia'da *Kitâbu Agrâzi Kütübi Aristûtâlîs el-Mantıkiyye*, İbnü'n-Nedîm'de *Kitâbu Agrâzi Kütübi Aristûtâlîs el-Mantıkiyye* ve İbnü'l-Kıftî'de yine *Kitâbu Agrâzi Kütübi Aristûtâlîs el-Mantıkiyye* şeklinde zikredilmektedir (Dânişpejûh; 1357, s. 36-37; İbn Zür'a, 1994b, s. 207; İbn Ebî Usaybia, trs., 319; İbnü'n-Nedîm, 2019, s. 851; İbnü'l-Kıftî, 2005, s. 188). Görüldüğü üzere ufak farklılıklarla birlikte kayıtlarda da tabakât kitaplarında da aynı eserden bahsedilmektedir. Bu kitabın içinde ise dört mantık kitabı mevcuttur.

(iii) Son kanıt ise tabakât kitaplarında bu defa Ebu'l-Ferec İbnü'-Tayyib'e İbn Zür'a'nın eserleri ile aynı adlı herhangi bir eserin nispet edilmemiş olmasıdır. Bunu görmek için tabakât kitaplarında hem Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in eserlerinin zikredildiği kısımlara hem de Aristoteles anlatılırken mantık kitaplarına yazılan şerhlerin sayıldığı yerlere bakmak gerekir. Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in mantık kitaplarının açıkça sayıldığı tek eser İbn Ebî Usaybia'nınkidir. İbn Ebî Usaybia Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in mantık kitaplarını şöyle zikretmiştir: (i) *Tefsîru Kitâbi Kâtîgûriyâs li-Aristûtâlîs*, (ii) *Tefsîru Kitâbi Bârîmîniyâs li-Aristûtâlîs*, (iii), *Tefsîru Kitâbi Anâlûtîkâ li-Aristûtâlîs*, (iv) *Tefsîru Kitâbi Anâlûtîka's-Sâniye li-Aristûtâlîs*, (v) *Tefsîru Kitâbi Tûbîkâ li-Aristûtâlîs*, (vi), *Tefsîru Kitâbi Sûfîstîkâ li-Aristûtâlîs*, (vii) *Tefsîru Kitâbi'l-Hatâbe li-Aristûtâlîs*, (viii) *Tefsîru Kitâbi'ş-Şi'r li-Aristûtâlîs*, (ix) *Tefsîru Kitâbi Îsâgûcî li-Furfûrîyûs*. Adlarından da anlaşıldığı üzere bu dokuz kitabın hepsi büyük şerhtir (*tefsîr*). İbn Ebî Usaybia Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in mantıkla ilgili başka bir eserinden bahsetmemiştir. Aristoteles'i anlattığı yerde mantık kitaplarına yazılan şerhlerden ise bahsetmemiştir (İbn Ebî Usaybia, trs., s. 325, 103-105).[9] İbnü'n-Nedîm *el-Fihrist*'te

[9] Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in günümüze ulaşan mantık tefsirleri hakkında Türkçe yapılmış çalışmalar için bkz. Ferruh Özpilavcı, "Ebü'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in *Eisagoge* Şerhi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 19, 2019, ss. 105-149; Alaattin Tekin, *Ebü'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in Eisagoge ve Categorias Şerhi*, İstanbul: Endülüs Yayınları, 2024.

Aristoteles'in mantık kitaplarına yazılan şerhleri saydığı yerde Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'i zikretmemiştir (İbnü'n-Nedîm, 2019, s. 808-813). İbnü'l-Kıftî Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in Aristoteles'in mantık ve felsefe eserlerine yazılmış antik (*kadîm*) şerhlere çok önem verdiğini ve geniş şerhler yazdığını söylemiş, kitap adı saymamış, Posphyrius'un *İsagoci*'sine yazdığı şerhten ise hiç bahsetmemiştir. Aristoteles'in eserlerine yazılan şerhler kısmında da ondan söz etmemiştir (İbnü'l-Kıftî, 2005, s. 172-173, 33-36). Beyhâkî sadece onun mantık hakkında tasniflerinin olduğunu bildirmiş, eserlerinden bahsetmemiştir (Beyhâkî, 2021, s. 26). Şehrezûrî ve Sicistânî'de de böyle bir bilgi yoktur (Şehrezûrî, 2015, s. 348-373; Sicistânî, 1974, s. 81, 85-92, 135-152). Özetle tabakât kitaplarında Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in eserleri arasında *Kitâbu Me'ânî Îsâgûcî*, *Kitâbu Agrâzi Kütübi Aristûtâlîs el-Mantıkiyye* ya da benzer bir kitap ismi geçmemekte, mantıkla ilgili telhis ya da muhtasar türü bir eser kendisine nispet edilmemektedir. Başta Stern olmak üzere İbn Zür'a'nın metinlerini Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'e nispet eden araştırmacıların bu hususu göz önünde bulundurmamış olmaları bir eksikliktir. Bu bakış açısı ile tabakât kitaplarını taramış olsalar bu kadar kesin hükümde bulunmayacak ve belki de yanılmayacaklardı diye düşünüyoruz.

Farklı iddialarda bulunan araştırmacıların dayanaklarındaki eksiklikler ve ileri sürdüğümüz üç kanıt birlikte düşünüldüğünde mevzu bahis metinlerin İbn Zür'a'ya ait olduğu açıklık kazanmaktadır. İbn Zür'a mantıkla ilgili toplamda beş metin yazmıştır. Bunlardan biri *Kitâbu Me'ânî Îsâgûcî*'dir. Diğer dört kitap ise *Kitâbu Agrâzi Kütübi Aristûtâlîs el-Mantıkiyye* başlığı altında telif edilmiştir. Bunlar Aristoteles'in mantıkla ilgili ilk dört kitabı olan *Kategoriler*, *Yorum Üzerine*, *Birinci Analitikler* ve *İkinci Analitikler* üzerine yazdığı metinlerdir. *Birinci Analitikler* ve *İkinci Analitikler* için kendisi doğrudan *cevâmi'* yani "küçük şerh" ismini *Birinci Analitikler*'in hemen ilk cümlesinde kullanmaktadır (*Cevâmi'u Anûlûtîkâ el-Ûlâ ve's-Sâniye ve hümâ el-Kıyâs ve'l-Burhân*) (İbn Zür'a, 1994c, s. 93). Bu metinler sonraki süreçte daha da belirginleşeceği hali ile düşünüldüğünde kısmen telhis yani "orta şerh" özellikleri de taşımaktadır. (Dânişpejûh, 1357, s. 5).

## Sonuç

İslam mantık tarihi ile ilgili lisânî-tarihî usul bağlamında yaptığımız bu çalışmada öncelikle İbn Zür'a'yı ve mantık alanındaki eserlerini tabakât

kitapları üzerinden ortaya koyduk, devamında İbn Zür'a'nın günümüze ulaşmış olan metinlerinden üçünün neşri ve naşirlerin giriş yazısını değerlendirdik, ardından İbn Zür'a'nın mantık metinlerinin günümüzdeki durumu, kendisine mi yoksa özellikle Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'e mi ait olduğuna ilişkin yapılan tartışmaları ayrıntılı olarak ele aldık ve Dânişpejûh'un çalışması ile metinlerin yazma nüshalarında bulunan kayıtlardan yararlanarak ve Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in mantığa ilişkin böylesi eserler yazıp yazmadığına dair tabakât kitaplarındaki anlatıları inceleyerek bir sonuca ulaşmaya çalıştık. Netice itibariyle söz konusu iki kitabın ve toplamda beş metnin farklı nüshalarının günümüze ulaşmış olduğunu, çoğunda müellif ismi ya da ferağ kaydı bulunmadığını, bu metinlerin bazı kütüphanelerde Fârâbî adına, bazılarında ise müellifi meçhul olarak kaydedildiğini, nüshalardan sadece bazılarına bakarak müellif hakkında sağlıklı bir fikir elde etmenin kimi zaman mümkün olmadığını, mevcut nüshalardaki ferağ kayıtlarının önemli olduğunu ve bu kayıtlarla birlikte tabakât kitaplarındaki anlatılar da göz önünde bulundurulduğunda ilgili metinlerin İbn Zür'a'ya ait olduğunun anlaşıldığını görmüş olduk. Metinlerin müellifinin kimliğine ilişkin bir açıklama yapmamış olsalar da Cîhâmî ve el-'Acem'in çalışmalarının teşekkürü hak ettiği, yine metinler hakkında ileri sürdükleri iddialar isabetli olmasa da başta Stern olmak üzere, Thomson, Gutas, Bedevî, Gyekye, Lameer ve Daiber'in meselenin açığa çıkarılmasına katkıda bulundukları, Hasnawi'nin şüpheci değerlendirmelerinin araştırmaya sevk edici nitelikte olduğu ve özellikle de Dânişpejûh'un yıllar önceki yazısının İbn Zür'a'nın eserlerinin yazmaları hakkında çok kıymetli bilgiler içerdiği dile getirilmelidir. Tüm bu çalışmalar yardımıyla mevcut eserlerin İbn Zür'a'ya aidiyeti daha belirgin bir şekilde ortaya konulabilmiştir. Bu çalışmanın diğer bir yararı da mantık tarihi ile ilgili olarak lisânî-tarihî usul bağlamında yapılan araştırmaların kimi belirsizlikler ihtiva etmesi durumunda yeniden gözden geçirilmeye ihtiyaç duyabileceğini fark ettirmektir.

## Kaynaklar

'Arshî, I. 'A. (1971). *Catalogue of the Arabic Manuscripts in Raza Library*. Raza Library Trust.

Beyhâkî, Z. (2021). *Tetimme Sıvânî'l-Hikme*. El-Mektebetü'ş-Şâmile.

Bonadeo, C. M. (2011). *Encyclopedia of Medieval Philosophy: Philosophy Between 500 and 1500*, vol. 1 (H. Lagerlund, ed.). Springer.

Cîhâmî, C., & el-'Acem, R. (1994). Mukaddime Tahlîliyye. C. Cîhâmî & R. el-'Acem (Ed.), İbn Zür'a, *Mantıku İbn Zür'a* (ss. 5-15). Dâru'l-Fikri'l-Lübnânî.

Cucarella, D. S. (2024), Christian Apologetics in the World of Islam: Ibn Zur'a's Reply to the Refutation of al-Balhî. *Islamochristiana*, 50, 169-187.

Daiber, H. (2022). New Manuscripts Findings from Indian Libraries. H. Daiber (Ed.), *From Greeks to the Arabs and Bayond: Islam, Europe and Beyond* (c. 4, ss. 195-256). Brill.

Dânişpejûh, M. T. (1357/1978). Dîbâce. M. T. Dânişpejûh (Ed.), *El-Mantık li-İbn Mukaffa' Hudûdu'l-Mantık li-İbn Bihrîz* (ss. 1-80). İntişârât-ı Encümen-i Felsefe-yi İran.

Ferrari, C. (2006). *Der Kategorienkommentar von Abū l-Faraǧ 'Abdallāh Ibn aṭ-Ṭayyib*. Brill.

Ferrari, C. (2017). Abū l-Faraǧ Ibn al-Ṭayyib. U. Rudolph, R. Hansberger, & P. Adamson, *Philosophy in the Islamic World* (c. I, ss. 496-512). Brill.

Gutas, D. (1993). Aspects of Literary Form and Genre in Arabic Logical Works. C. Burnett (Ed.), *Glosses and Commentaries on Aristotelian Logical Texts: The Syriac, Arabic and Medieval Latin Traditions* (ss. 29-76). The Warburg Institute.

Gyekye, K. (1979). Introduction. K. Gyekye (Ed.), *Arabic Logic: Ibn al-Ṭayyib's Commentary on Porphyry's Eisagoge* (ss. 1-24). State University of New York Press, 1979.

Halîfât, S. (1999). İbn Zür'a. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (c. 20, ss. 476-477). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Hasnawi, A. (2008). Avicenna on the Quantification of the Predicate (with an Appendix on [Ibn Zur'a]). S. Rahman, T. Street, & H. Tahiri (Ed.), *The Unity of Science in the Arabic Tradition: Science Logic Epistemology and Their Interactions* (ss. 247-273). Springer.

Husain, M. H. (1923). Catalogue Raisonne of the Buhâr Library, vol. II. *Catalogue of the Arabic Manuscripts in the Buhâr Library*. Calcutta, Imperial Library.

İbn Ebî Usaybia (trs.). *'Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etibbâ* (Ed. N. Rızâ). Menşûrâtü Dâri Mektebeti'l-Hayât.

İbn Zür'a. (1994a). Kitâbu Bârimînâs li-Aristûtâlîs el-Hakîm. C. Cîhâmî & R. el-'Acem (Ed.), İbn Zür'a, *Mantıku İbn Zür'a* (ss. 23-79). Dâru'l-Fikri'l-Lübnânî.

İbn Zür'a. (1994b). Kitâbu'l-Burhân li-Aristûtâlîs el-Hakîm. C. Cîhâmî & R. el-

'Acem (Ed.), İbn Zür'a, *Mantıku İbn Zür'a* (ss. 213-284). Dâru'l-Fikri'l-Lübnânî.

İbn Zür'a. (1999c). Kitâbu'l-Kıyaṣ li-Aristûtâlîs el-Hakîm. C. Cîhâmî & R. el-'Acem (Ed.), İbn Zür'a, *Mantıku İbn Zür'a* (ss. 91-200). Dâru'l-Fikri'l-Lübnânî.

İbnü'l-Kıftî. (2005). *İhbâru'l-'Ulemâ bi-Ahbâri'l-Hukemâ* (İ. Şemsüddîn, ed.). Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye.

İbnü'n-Nedîm. (1366). *Kitâbu'l-Fihrist li'n-Nedîm* (M. Rızâ, ed.). Müessese-i İntişarat-ı Emir Kebir.

İbnü'n-Nedîm. (2019). *El-Fihrist* (R. Şeşen, çev.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

İbnü'n-Nedîm. (trs.). *El-Fihrist li-İbni'n-Nedîm*. Dâru'l-Ma'rife.

Lameer, J. (1996). The 'Organon' of Aristotle in the Medieval Oriental and Occidental Traditions. *Journal of the American Oriental Society*, 116 (1), 90-98.

Morel, T. (2023-4) On the Still-Unresolved Authorship of a Series of Arabic Epitomes of the Organon. *Mélanges de l'Université Saint-Joseph*, 70, 357-375.

Özpilavcı, F. (2919). Ebü'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in Eisagoge Şerhi. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, 105-149.

Rieu, C. (1894). *Supplement to the Catalogue of the Arabic Manuscripts in the British Museum*. Gilbert and Rivington, LD., St. John's House, Clerkenwell, E.C.

Sadeddin, O. (1930). *Felsefe Tarihi Usulü: Bir Etude*. Devlet Matbaası.

Stern, S. M. (1957). Ibn Tayyib's Commentary on the "Isagoge". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 19 (3), 419-425.

Şehrezûrî, Ş. (2015). *Nüzhetü'l-Ervâh: Bilgelerin Tarihi ve Özdeyişleri* (E. Altaş, çev.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Tekin, A. (2024). *Ebü'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in Eisagoge ve Categorias Şerhi*, İstanbul: Endülüs Yayınları.

Tekin, A. (2020). İbn Zür'a'nın Kitâbu'l-Kıyâs li-Aristûtâlîs el-Hakîm Adlı Eserinde Birinci Analitikler'e İlişkin Başlangıç İlkeleri Hakkındaki Görüşleri. M. Y. Alptekin (Ed.), *Sosyal Bilimlerde 2020 Gündemi: Türkiye ve Doğu Karadeniz* (ss. 109-131). Serander Yayınları.

Thomson, H. F. (1952). *Four Treatise by Īsā Ibn Zur'a, Tenth Century Jacobite Christian of Baghdad* (PhD Dissertation). Columbia University.

***Online Kaynaklar***

https://searcharchives.bl.uk/?f%5Bparent_reference_ssi%5D%5B%5D=IO+Islamic+3832&page=3&sort=hierarchy. Erişim Tarihi: 10.03.2026.

https://searcharchives.bl.uk/?f%5Broot_ancestor_reference_ssi%5D%5B%5D=Or%201561&sort=hierarchy. Erişim Tarihi: 10.03.2026.

**Öz:** Makalenin amacı tabakât kitaplarında İbn Zür'a'ya (ö. 398/108) nispetle zikredilen kitapların günümüze ulaşmış olduğunu ve farklı nüshalar halinde elimizde bulunan bu metinlerin yazarının İbn Zür'a olduğunu ortaya koymaktır. 1950'lerin başından bu yana metinler hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunun nedeni metinlerin çoğu nüshasında yazar isminin bulunmayışı ve Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in (ö. 435/1044) *İsagoci* ve *Kategoriler*'e yazdığı büyük şerhlerin giriş kısımları ile İbn Zür'a'nın beş kitabından *İsagoci* ve *Kategoriler* üzerine yazdıklarının girişleri arasında benzerlik kurulmasıdır. Daha önce Thomson kısa bir değerlendirmede bulunmuş olsa da metinlerle ilgili tartışmayı başlatan isim Stern olmuştur. Gutas metinlere dolaylı olarak işaret etmiş, Bedevî ve Gyekye metinleri Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'e ait görmüş, Dânişpejûh ise Stern, Bedevî ve Gyekye'yi eleştirmiş ve metinlerin İbn Zür'a'ya ait olduğunu ileri sürmüştür. Cîhâmî ve el-'Acem bu metinlerden üçünü üç yazmayı esas alarak neşretmiş, metinlerin aidiyeti ile ilgili tartışmalara değinmemişlerdir. Hasnawi aidiyet tartışmasını yeniden gündeme getirmiştir. Bununla birlikte daha sonraki süreçte Lameer ve Daiber yazmalardaki kayıtları, Dânişpejûh'un ve nâşirlerin çalışmalarını göz önünde bulundurmadan metinleri Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib'e nispet etmeye devam etmişler ve bu durum metinlerin yazarının kimliği ile ilgili yanılgılara neden olmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** Mantık, İbn Zür'a, lisânî-tarihî usul, müellif sorunu, Ebu'l-Ferec İbnü't-Tayyib.

Bu makale TÜBİTAK 2219 Yurt Dışı Doktora Sonrası Araştırma Burs Programı 2024 yılı 1. Dönem bursiyeri olarak 13.01.2026 ila 13.06.2026 tarihleri arasında Boston College Islamic Civilization and Societies Program'da Prof. David M. DiPasquale sponsorluğunda hazırlamış olduğum "Ibn Zur'a's Interpretation Manner in His Book of the Posterior Analytics of Aristotle the Wise" başlıklı projemin bir çıktısıdır. Bu vesile ile TÜBİTAK Bilim İnsanı Destek Programları Başkanlığı'na ve Boston College Islamic Civilization and Societies Program, Graduate Studies Program direktörü Prof. David M. DiPasquale'ye teşekkür ederim.